

Е.О. Дидоренка. – 2010. – Спец. вип. № 8: У 3-х ч. – Ч. 1: Проблеми вдосконалення законодавства про протидію відмиванню злочинних доходів і корупції. – С. 26-36.

8. Шапченко С.Д. Співучасть у злочині: постатейний коментар до розділу VI Загальної частини Кримінального кодексу України // Законодавство України. – 2003. – № 9. – С. 86.

9. Про практику розгляду судами кримінальних справ про злочини, вчинені стійкими злочинними об'єднаннями: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 23.12.3005 р. № 13.

10. Про внесення змін до Кримінального та Кримінально-процесуального кодексів України щодо гуманізації кримінальної відповідальності: Закон України № 270-VI від 15.04.2008 // ВВР. – 2008. – № 24. – Ст. 512.

Надійшла до редакції 30.03.2012

ЖИТНИЙ О.О.,

кандидат юридичних наук, доцент

(Харківський національний

університет внутрішніх справ)

УДК 343.33 : [341.4](477)

ПРОБЛЕМА СТАТУСУ НОРМ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА У МЕХАНІЗМІ ВНУТРІШНЬОДЕРЖАВНОГО КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ

Розглянуто питання про зв'язки, що існують між нормами міжнародного права та внутрішнім кримінальним законодавством держави. З'ясовано можливість прямого застосування положень міжнародно-правових документів у регулюванні кримінально-правових відносин

Ключові слова: кримінальне законодавство, кримінально-правові відносини, норми міжнародного права, принцип законності.

Рассматривается вопрос о связях, существующих между нормами международного права и внутренним уголовным законодательством государства. Определяется возможность прямого применения положений международно-правовых документов в регулировании уголовно-правовых отношений.

Ключевые слова: уголовное законодательство, уголовно-правовые отношения, нормы международного права, принцип законности.

In the article questions about the links between international law and domestic criminal law of the State. Determined by the possibility of direct application of the provisions of international legal instruments to regulate criminal-legal relations.

Keywords: criminal law, criminal law relations, international law, the principle of legality.

Як складова правової системи держави кримінальне право України не ізольоване від впливу на нього приписів інших галузей права й рішень, що ухвалюються з питань антикримінальної діяльності міжнародною спільнотою. Власне, без цього воно не може своєчасно відкритися на зміни, що відбуваються в суспільно-політичному житті країни, європейського регіону й світу, а отже – бути дієвим «інструментом» охорони й регулювання найбільш важливих суспільних відносин, забезпечувати мир і безпеку людства, запобігати злочинам та виховувати громадян країни повагу до позитивних суспільних й індивідуальних цінностей.

Якщо відносини кримінального права України з іншими її правовими галузями виявляються здебільшого при визначенні змісту об'єктів кримінально-правового захисту (наприклад, відносин власності, які охороняються кримінальним, але регулюються цивільним правом), а також при деталізації ознак злочинів у нормах із бланкетними диспозиціями, то його зв'язки з міжнародними нормативними актами більш складні. Власне, вони є складовою феномена співвідношення міжнародного й внутрішнього (внутрішньодержавного) права. Тому розгорнутий аналіз такого співвідношення слід проводити з урахуванням різних рівнів останнього (таких, як міжнародне й національне правотворення, структурно-функціональні зв'язки норм міжнародного та внутрішнього права, зв'язки міжнародних та внутрішньодержавних правовідносин, взаємодія механізмів правового регулювання на стадії реалізації прав та обов'язків, узгодження міжнародного та внутрішнього права на різних етапах правотворення та реалізації норм права [1]) на основі розроблених



доктриною міжнародного права теорій (нігілістичної, моністичної, дуалістичної) [2, с. 219-221]).

Цій проблематиці присвячено дослідження фахівців різних галузей права (передусім міжнародного). У вітчизняному й зарубіжному кримінальному праві їй приділено увагу, зокрема, у працях Ю. Бауліна, О. Бойка, О. Бойцова, Ю. Дзюби, О. Дудорова, В. Ємельянова, О. Кібальника, Н. Кузнецової, М. Куцевича, С. Кучевської, С. Лихової, В. Навроцького, А. Наумова, Ю. Пономаренка, В. Попович, Т. Тертиченко, П. Фріса, М. Хавронюка, М. Шаргородського, С. Яценка. Цими й іншими авторами розглянуто деякі способи й напрямки вдосконалення механізмів кримінально-правового впливу, покращення якості правотворчості й правозастосування на внутрішньодержавному рівні з урахуванням можливої уніфікації, рецепції, адаптації та гармонізації вітчизняного (в т.ч. українського) й регіонального (передусім європейського) законодавства, шляхи імплементації положень міжнародних договорів до кримінального законодавства тощо. Водночас зазначена сфера знань залишається поки що мало розробленою кримінально-правовою наукою, чимало її аспектів є дискусійними або недослідженими. Недостатньо сформованим залишається теоретико-методологічний базис процесу узгодження національного кримінального законодавства з провідними міжнародно-правовими актами, що негативно відображається на результативності цієї вкрай важливої для нашої держави сфери політико-правової діяльності (показовим прикладом цьому є невдала спроба імплементації до Кримінального кодексу (далі – КК) України положень Конвенції ООН проти корупції й Кримінальної конвенції про боротьбу з корупцією: внаслідок значних прорахунків, допущених при розробці новел, спрямованих на узгодження кримінального законодавства з міжнародно-правовими антикорупційними стандартами, Закон від 11.06.09 р. № 1508-VI «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності за корупційні правопорушення» було скасовано навіть до вступу його в дію).

Привертають увагу і прикладні питання регулювання кримінально-правових відносин на внутрішньодержавному рівні з урахуванням вимог міжнародного співтовариства. Так, Конституцією України (ст. 9) встановлено, а Законом України «Про міжнародні договори України» (ст. 19) деталізовано принцип, згідно з яким чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства країни, застосовуються у порядку, передбаченому для норм національного законодавства, а якщо міжнародним договором України, який набрав чинності в установленому порядку, встановлено інші правила, ніж ті, що передбачені у відповідному акті законодавства України, то застосовуються правила міжнародного договору [3; 4]. Не робиться винятків для жодної з галузей внутрішнього права України, в т.ч. й для кримінального. При цьому згідно з п. 2 ч. 1 ст. 400-12 Кримінально-процесуального кодексу України (1960 р.), порушення міжнародних зобов'язань при вирішенні кримінальної справи судом може стати підставою для перегляду Верховним Судом України судових рішень, що набрали законної сили [5]. До таких зобов'язань належать, очевидно, й міжнародні договори України, які містять положення щодо тих чи інших аспектів відповідальності за злочинні посягання. Тому вітчизняні суди при розгляді справ кримінальної юрисдикції повинні зважати на те, які міжнародні зобов'язання України безпосередньо стосуються питань, що розглядаються в конкретній справі, та узгоджувати свої рішення з цими зобов'язаннями й відповідні міжнародні акти можуть впливати на кримінально-правові відносини на внутрішньодержавному рівні. Зважаючи ж на постійний приріст масиву міжнародно-правових документів, які так чи інакше стосуються сфери компетенції кримінального права, цілком реальним стає виникнення при застосуванні норм цієї галузі ситуацій, коли положення КК України й міжнародно-правового акта по-різному вимагають вирішувати одне й те саме питання. У зв'язку з цим важливо уточнити характер зв'язків між положеннями міжнародних документів і прикладними сторонами кримінального права України та, зокрема, вирішити на цій підставі питання щодо можливості безпосереднього (прямого) застосування органами влади нашої держави вказаних актів у кримінально-правових відносинах.

Достатньо очевидним зв'язок між кримінальним правом держави й нормами міжнародного права є у випадках кооперації положень цих галузей (коли приписи міжнародно-правового характеру уводяться до кримінального законодавства України). Ряд статей КК містить посилання на міжнародні акти, положення яких, таким чином, входять до змісту відповідної норми внутрішньодержавного кримінального права України. В Особливій частині КК при-



кладом цього є ст. 438 «Порушення законів та звичаїв війни». Об'єктивна сторона описаного в ній злочину передбачає, зокрема, такі діяння, як «застосування засобів ведення війни, заборонених міжнародним правом», «інші порушення законів та звичаїв війни, що передбачені міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України». Тому при кваліфікації злочину за ст. 438 КК обов'язковим є звернення до міжнародно-правових документів (наприклад, до IV Гаазької конвенції про закони і звичаї сухопутної війни, яка забороняє атакувати чи бомбардувати хоч би яким способом незахищені міста, селища, оселі чи будівлі) [6, с. 139-140]. Зв'язки такого роду утворюються й на рівні Загальної частини кримінального права. Так, її інститути дії кримінального закону в просторі, видачі й передачі злочинців утворюються з положень не лише внутрішнього, а й міжнародного права (зокрема, Європейської конвенції про видачу від 13.12.57 р. та ін.). У подібних випадках без врахування змісту норми міжнародного права кримінально-правовий припис є неповним й не може застосовуватися в регулюванні та охороні відповідних суспільних відносин. Однак при зовнішній простоті зазначеного зв'язку такі відсилання насправді є досить складними в застосуванні, оскільки вимагають звертатися до здебільшого не визначеного індивідуально кола норм міжнародного права (адже бланкетні норми КК не надають переліку міжнародних договорів, до яких слід звертатися), не орієнтовані в часі (бо охоплюють як вже укладені державою міжнародні угоди, так й ті норми, що з'являться в них у майбутньому) [7, с. 68-69].

Вказаними положеннями взаємодія національної кримінально-правової системи з міжнародним правом не вичерпується. Рішення міжнародної спільноти здійснюють щодо неї потужний субординуючий й координуючий вплив. Так, однією з концептуальних засад сучасного кримінального права України є вимога, що галузеве законодавство ґрунтується на загальноновизначених принципах і нормах міжнародного права (ч. 1 ст. 3 КК), а закони України про кримінальну відповідальність мають відповідати положенням, що містяться в чинних міжнародних договорах, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України (ч. 5 ст. 3 КК). Вказані правовстановлення в сукупності із зобов'язаннями України як суб'єкта міжнародних відносин вимагають від законодавчої влади держави обов'язково враховувати відповідні положення міжнародного права у кримінально-правовій нормотворчості. Тому сьогодні міжнародні зобов'язання визнаються одним із чинників соціально-правової зумовленості норм кримінального права України [8]. Наприклад, на сформовану у ст. 51 чинного КК систему покарань, в якій не передбачено смертної кари, вплинули вимоги й принципи, визначені Конвенцією про захист прав і основних свобод людини 1950 р., Міжнародним пактом про громадянські і політичні права 1966 р. Криміналізація торгівлі людьми або іншої незаконної угоди щодо людини (ст. 149 КК) була здійснена на виконання Конвенції про боротьбу з торгівлею людьми й експлуатацією проституції третіми особами, прийнятої в 1949 р. (набрала чинності в УРСР з 15 лютого 1955 р.), Конвенції ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок (прийнята Генеральною Асамблеєю ООН 18 грудня 1979 р.). Кримінально-правові норми про боротьбу зі злочинними проявами нетерпимості за ознакою раси, національності чи релігії у кримінальному законодавстві України походять з норм саме міжнародного права – положень Декларації ООН про ліквідацію всіх форм расової дискримінації, Міжнародного пакту про громадянські та політичні права, Європейської конвенції захисту прав людини та основних свобод, Міжнародного пакту про економічні, культурні та соціальні права, Конвенції ООН проти катувань та інших жорстоких, негуманних або таких, що порушують права людини, видів поводження та покарання, Конвенції про ліквідацію усіх форм дискримінації проти жінок [9]. Таким чином, принципи та окремі норми міжнародного права, які містяться в міжнародних договорах (тобто які зафіксовані в писаних документах, а не мають характер звичаю), згода на обов'язковість яких дана Україною, можуть бути віднесені до джерел кримінального права України, адже вони слугують зразками або ідейними стимуляторами для його подальшого розвитку й удосконалення. Водночас слід погодитися з висловленою у вітчизняній кримінально-правовій науці думкою, що визнання їх у цій ролі може здійснюватися лише з урахуванням впливу зумовлених ним змін на суверенітет, незалежність держави, стан її національної безпеки, з оцінкою несуперечливості конкретним рішенням Конституції України та національним інтересам країни [10; 11].

Як зазначають О. Дудоров та Т. Тертиченко, хоч у практиці судів України і допускається застосування норм міжнародних договорів після ратифікації, але прецеденти прямого їх застосування при винесенні рішень у кримінальних справах про злочини міжнародного характеру



невідомі, і в таких випадках суди й надалі будуть керуватися національним законодавством, у яке трансформуються норми міжнародного кримінального права [12, с. 46]. Погоджуючись з цією думкою, слід зазначити, що з різних причин (наприклад, перманентна відсутність консенсусу між різними політичними силами або парламентська криза в країні) така трансформація (яка передбачає повноцінний законотворчий процес – розробку й експертизу законопроекту, його розгляд й ухвалення парламентом, підписання й оприлюднення Закону Президентом України) може тривати досить довго. У цих випадках відповідальні за застосування норм кримінального права суб'єкти не зможуть у межах своєї компетенції знайти бездоганий вихід із таких правозастосовних ситуацій, коли Україною укладено міжнародний договір, який стосується кримінально-правових питань, і парламент дав згоду на його обов'язковість, однак у КК не внесено зміни, що відповідали б цій підписаній (ратифікованій, затвердженій) угоді. Оцінюючи ж можливість прямого (безпосереднього) застосування такого акта у кримінально-правових відносинах, суб'єктами яких є Україна (представлена спеціально уповноваженими органами) й особа, що вчинила злочин, слід нагадати, що Конституцією країни (п. 22 ч. 1 ст. 92) визначено: діяння, які є злочинами та відповідальність за них визначаються виключно законами України [4]. Законодавчо закріплений в ч.ч. 1, 3 ст. 3, ч. 1 ст. 2 КК принцип законності як один з фундаментальних у кримінальному праві України передбачає, що: а) законодавство України про кримінальну відповідальність становить тільки КК й виключно він визначає злочинність діяння, його караність й інші кримінально-правові наслідки; б) підставою кримінальної відповідальності є вчинення особою суспільно небезпечного діяння, яке містить склад злочину, передбаченого саме цим кодексом (а не якимось іншим актом, навіть міжнародно-правовим, що обіймає найвищий щабель в їх ієрархії). З цього витікає, що у межах внутрішньої кримінально-правової юрисдикції України при кваліфікації злочинів, призначенні покарання, звільненні від покарання чи його відбування, звільненні від кримінальної відповідальності, а також при визначенні інших кримінально-правових наслідків діяння не можна керуватись міжнародно-правовими актами (договорами, угодами, конвенціями, пактами, протоколами), допоки положення останніх не набудуть форми кримінального закону нашої держави, тобто не будуть перетворені в конкретні статті (частини статей) КК. Тому незастосування у кримінально-правових відносинах на внутрішньодержавному рівні міжнародно-правового акта повністю узгоджується з принциповими положеннями вітчизняного кримінального права. Однак, з іншого боку, ігнорування державою укладеного договору оцінюється у міжнародних відносинах як порушення нею правила добросовісного виконання міжнародних договорів (його закріплено, зокрема, в ст. 27 Віденської конвенції ООН про право міжнародних договорів: держава не може посилатись на положення свого внутрішнього права як на виправдання для невиконання нею договору [13]), а також як недотримання загальноновизнаних принципів міжнародного права, закріплених у Статуті ООН (зокрема, принципу сумлінного виконання зобов'язань) [14]. Таке порушення приводить до міжнародної відповідальності у встановлених формах [15].

Чинна нормативно-правова база, що характеризує статус норм міжнародного права в механізмі внутрішньодержавного кримінально-правового регулювання, дозволяє прямо застосовувати на території нашої держави її правоохоронними й судовими органами без ризику порушити принципові засади кримінального права та Конституцію України лише ті положення міжнародно-правових актів, які не встановлюють підстави кримінальної відповідальності, не визначають злочинність, караність й інші кримінально-правові наслідки діяння. Такого змісту норми (за умови надання Україною згоди на їх обов'язковість) можуть діяти у кримінально-правових відносинах безпосередньо, без попереднього перетворення у форму кримінального закону України. Водночас серед положень, що регулюють ці відносини, їм належить незначна частка (це, наприклад, приписи про обставини, що виключають злочинність діяння, про примусові заходи медичного характеру, про строки давності злочину, про форми співучасті та деякі інші).

Таким чином, у праві України в теперішній час є можливими два способи застосування міжнародних договорів у внутрішніх правовідносинах з приводу кримінальної відповідальності: дуалістичний (норма міжнародного права може регулювати ці правовідносини лише після її трансформації або рецепції в положення КК) та моністичний (який допускає безпосереднє застосування норми міжнародного договору без зміни її правового походження) [16, с. 26-27]. Перший метод визначає дію у кримінально-правових відносинах внутрішньодержавного рівня положень міжноро-



дних договорів, що стосуються питань встановлення злочинності, караності чи інших кримінально-правових наслідків діяння, другий – положень, які стосуються всіх інших питань кримінального права. При цьому теоретично можливе самоздійснення останніх та використання моністичного методу у вітчизняному кримінальному праві майже невідоме. Крім того, КК України як основне формальне джерело кримінального права держави не містить правил, що дозволяли б однозначно вирішувати питання статусу норм міжнародного права у механізмі внутрішньодержавного кримінально-правового регулювання. При цьому в сукупності положень національного права (матеріальному й процесуальному кримінальному, конституційному законодавстві), що задіяні в реалізації кримінально-правових відносин, питання пріоритету міжнародно-правових актів у цьому процесі вирішується неодноково або й суперечливо. Це негативно відбивається на перспективах узгодження всієї вітчизняної кримінально-правової системи з міжнародними стандартами боротьби зі злочинністю, дотримання прав та свобод людини при її здійсненні. До того ж такий стан утруднює реалізацію у сфері кримінально-правової політики України проголошених нею прагнень держано-правової інтеграції, а також знижує її здатність оперативно реагувати на зміни в «кримінальній картині світу». У цьому зв'язку доцільно звернути увагу на доцільність врегулювання безпосередньо на рівні кримінального законодавства питань імплементації до нього положень міжнародних актів, а також можливості прямого використання останніх у процесі реалізації кримінальної відповідальності й практичного вирішення інших кримінально-правових питань правоохоронними й судовими органами держави.

Список використаної літератури:

1. Гришук О. Принципи співвідношення міжнародного та внутрішньодержавного права щодо прав людини // Вісник Львів. ун-ту: Серія юридична. – 2006. – Вип. 42. – С. 3-9.
2. Лукашук И.И. Международное право. Общая часть: Учеб. – М., 1997.
3. Про міжнародні договори України: Закон України від 29 червня 2004 р. № 1906-IV // ВВР. – 2004. – № 50. – Ст. 540.
4. Конституція України: прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року // ВВР. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
5. Кримінально-процесуальний кодекс України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua>.
6. Куцевич М. Особливості змісту окремих бланкетних норм Кримінального кодексу України з урахуванням положень міжнародно-правових актів // Підприємництво, господарство і право. – 2010. – № 7. – С. 139-142.
7. Міжнародне право: Навч. посібник / За ред. М.В. Буроменського – К., 2006.
8. Дзюба Ю.П. Питання міжнародного співробітництва у боротьбі зі злочинністю у низці факторів соціальної обумовленості кримінально-правової заборони // Питання боротьби зі злочинністю : Зб. наук. праць ІВПЗ АПрН України. – Вип. 17. – Х., 2009. .
9. Житний О.О., Скляр Н.В. Проблеми оцінки злочинів, що вчиняються з мотивів нетерпимості, з урахуванням норм міжнародного кримінального права // Від громадянського суспільства – до правової держави: Теорія та практика протидії злочинності: Тези VI Міжнар. наук.-практ. конференції. – Харків, 2011. – С. 57-59.
10. Навроцький В. Кримінальне право України в епоху глобалізації // Геополітика України: історія і сучасність : Зб. наук. праць – 2010. – Вип. 2. – С. 140-152.
11. Попович В. Примат норм міжнародного кримінального права над законодавством України: проблеми, глибина та межі імплементації // Геополітика України: історія і сучасність : Зб. наук. праць – 2010. – Вип. 2. – С. 125-139.
12. Дудоров О., Тертиченко Т. Взаємодія міжнародного кримінального права та внутрішнього кримінального права на прикладі України: загальні засади // Вісник Національної академії прокуратури України. – 2009. – № 4. – С. 44-48.
13. Віденська конвенція про право міжнародних договорів // ВВР УРСР. – 1986. – № 17. – Ст. 343.
14. Устав Организации Объединенных Наций, подписан 26 июня 1945 г. в Сан-Франциско. Вступил в силу 24 октября 1945 г. // Действующее международное право. Документы: Учеб. пособие: В 2 т. / Сост. Ю.М. Колосов, Э.С. Кривчикова. – М., 2007. – Т. 1. – С. 11-35.
15. Лукашук И.И. Право международной ответственности. – М., 2004.
16. Сироїд Т.Л. Міжнародне публічне право: Навч. посібник. – Х., 2005.

Надійшла до редакції 12.04.2012

